پرۆژەی

بە هەرێم (کانتۆن) کردنی پارێزگاکانی هەرێمی (باشوری) کوردستان

د. سالار باسیره

یاخیبوون کاتێك ڕوودەدات، کە مرۆڤی یاخی هەست بکات لە شوێنێك بە جۆرێك لە جۆرەکان لەسەر هەقە.

(ئەلبێرت کامۆ)

ناوەڕۆك

- بە هەرێم (کانتۆن) کردنی پارێزگاکانی باشوری کوردستان لە ناو یەکێتیەکی نەتەوەیی و نیشتیمانیدا
- ئەم پرۆژەیە بۆچی؟
- سودەکانی ئەم فرە هەرێمیە (کانتۆنیە) فیدرالیە
- پارێزگای سلێمانی وەك نمونە
- باری ئابوری پارێزگای سلێمانی بۆ بوون بە هەرێم (کانتۆن)
- ئەزمونی سویسرا
- ڕێگری یاسایی نیە بۆ بە هەرێم بوونی پارێزگاکانی باشوری کوردستان
- دەستوری عێراق (ماددەی 119)
- فیدرالی بۆ عێراق ، مەرکەزیەت بۆ کوردستان
- سیستەمە سیاسیە لامەرکەزیەکان

سەرنج

ئەم پڕۆژەیەی بەندە گوزارشت نیە لە تێڕوانینێکی حیزبیی بەڵکو لە پێناوی بەرژەوەندی گشتی نوسراوە، بەلام لەوانەشە لەگەڵ بۆچونی حیزبێکی سیاسی هەرێمی کوردستان یەکبگرێتەوە بێئەوەی خواستی نوسەر بێت ، مۆدێلێکە بۆ نەگەڕانەوە بۆ بیرۆکەی دوو ئیدارەییە حزبیە تەقلیدیەکەی ڕابوردوو لە هەرێمی کوردستان.

به هەرێم (کانتۆن) کردنی پارێزگاکانی باشوری کوردستان لە ناو یەکێتیەکی نەتەوەیی و نیشتیمانیدا

ئەو ڕاستیەی کە فکری مەرکەزیەت ئەقڵی دەسەلاتی سیاسی کوردیشی تەنیوە لە باشوری کوردستان و ئەو ڕاستیەش هەتا ئێستەش هەرێمی کوردستان سەرەڕای بوونی پەرلەمان و حکومەت بەلام بە کردار دوو ئیدارەیە و هەروەها پارێزگای سلێمانی بە ڕوونی پەراوێزخراوە. لەبەر ڕۆشنایی ئەو ڕاستیانە بە پێویستیەکی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابوری و ئیداری دەبینم وەك چارەسەرێکی مەنتقی پارێزگاکانی هەرێمی (باشوری) کوردستان ببنە هەرێمی (کانتۆنی) فیدرالی سەربەخۆ. دەکرێت پارێزگای سلێمانی هەرێمێك بێت ، هەولێر ، هەروەها پارێزگای دهۆك و هەڵەبجەش ببنە هەرێمی (کانتۆنی) سەربەخۆ. هەمان ئەم مۆدێلە بۆ پارێزگای کەرکوکیش ئەویش بە پێی واقعی پارێزگای کەرکوك خۆی. بەلام ئەم فرە هەرێمیە (کانتۆنیە) لەناو جوگرافیای (فیدراسیۆنێکی) سەربەخۆی کوردستان ، تەنانەت لە ئایندەدا لەناو دەوڵەتێکی کوردیدا کە خواستێکی ڕیالیستانەی گەلی کوردە. مۆدێلێك بێ ئەوەی کاریگەریی لەسەر یەکێتی و هەستی نەتەوەیی و نیشتیمانی و ئاسایشی کۆمەلایەتی کوردستان دروستبکات.

مۆدێلی بەلجیکا

بڕوانە بەلجیکا دەوڵەتێکی فیدرالی و فرەنەتەوەیەو لە دوو فیدراسیۆنی هۆلەندی زمان و فەرەنسی زمان پێکهاتوە کە بریتین لە ناوچەی فلاندەرن (هۆڵەندی زمان) و سنوریان بە هوڵەنداوە هەیە. ناوچەی ڤالۆن (فەرەنسی زمان)، سنوریان بە فەرەنساوەیە. هەر فیدراسیۆنێکیش لەم دووانە پێنج

پارێزگای هەیەو کراون بە پێنج هەرێمی سەربەخۆ لە ناو فیدراسیۆنە یەك نەتەوەییەکەدا ، لەناو دەولەتێکی ئیتحادی بەلجیکادا.

بەم جۆرە دەکرێ باشوری کوردستانیش ، لانی کەم لەم دۆخەی ئێستەدا هەرێمی کوردستان بکرێتە فیدراسیۆنێکی کوردی و لەناو ئەم فیدراسیۆنەدا پارێزگاکانی بکرێنە هەرێم یان کانتۆنی سەربەخۆ. ئەڵمان زمانەکان لە بەلجیکا لە ناوچەیەکی ئاوتۆنۆم ئەژین و سنوریان بە ئەڵمانیاوە هەیە بەلام وەك هەرێمێکی تایبەت دیارینەکراوەو بە "کۆمەڵەی زمان ئەڵمانەکان" ناودەبرێن. ژمارەیان تەنیا 76 هەزار کەسەو لە ناوچەیەکی جوگرافی بچوکدا دەژین لە ڕوبەرێکی 854 کم دوجا. ژمارەی پەرلەمانتارەکانی بریتیە لە 25 و حکومەتیش لە 4 وەزیر پێکهاتوە. ئەم ناوچەیە هەتا دوای جەنگی یەکەمی جیهانی سەر بە بەلجیکا نەبوو بەلکو سەر بە ئیمپراتۆریەتی ئەلمانیا بوو. دیارە فاکتەری ژمارەی دانیشتوان و بچوکی شوێنە جوگرافیەکەیان هۆیەکە کە بەناوچەی چوارەمی بەلجیکا ناونەبراوە. ڕێژەی دانیشتوانی بە بەراورد بەدانیشتوانی سەرجەم بەلجیکا 1٪ کەمترە بەلام خاوەنی پیادەکردنی مافەکانی خۆیەتی. ئەزمونی ئەم کەمایەتیەی بەلجیکا دەشێت وەك مۆدێلێك وەربگیرێت بۆ تورکومان و مەسیحی و ئێزیدی زمانزانەکانی عێراق بە باشوری کوردستانیشەوە بەلام بێگومان لێرەدا گرنگە ژمارەی ئەو کەمایەتیانە لە ناوچەیەکی دیاریکراوی جوگرافیدا ئەو مەرجە بەدی بهێنێت. ڕاستە ، بۆنمونە مەسیحیەکان ، یان تورکومانەکانی کوردستان پەرش و بلاون بەلام ئەگەر بڕوانینیە مۆدێلەکەی سویسرا ئەوا چارەسەر هەیە بۆ پاراستنی مافی ئەو کەمایەتیە پەرش و بلاوانەش. کەواتە لێرەدا هەمان مۆدیلی سویسراشمان هەیە.

ئەم پرۆژەیە بۆچی؟

هەرێمی کوردستان 24 ساڵە بە بارودۆخێکدا گوزەر دەکات کە لە ئایندەیەکی نزیکدا هیوام بە چارەسەر کردنی کێشەکانی نیە چ لە زۆنی زەرد و سەوزو نیلیدا بەم شێوەیەی ئیستەی و هەروەها مەسەلەی لامەرکەزی کە دانیشتوانەکەی باجی گەورەی هەڵەو ئەقلی سیاسەکانی ئەدەن ، هەربۆیە گەیشتومەتە ئەو باوەڕەی کە دروستبوونی ئیدارەی (کانتۆنی) سەربەخۆی فیدرالی پارێزگاکانی باشوری کوردستان بۆتە پێویستیەکی سیاسی و ئیداری و ئابوری و کۆمەلایەتی.

خۆئەگەر وەك واقیع بۆی بڕوانین هەرێمی کوردستان دوو ئیدارەیە ، هەروەك ئەوەی دوو هەرێمی جیاواز بێت لەیەکتر هەرچەندە بە ناوی یەك پەرلەمان و یەك حکومەتی هاوبەشەوە قسەدەکرێ. بادینان (پارێزگای دهۆك) بە کردەوە لە لایەن پارتیەوە مامەڵەی هەرێمێکی سەربەخۆی لەگەڵدا دەکرێ و هەموو شتێکی لە سۆران جودایە تەنانەت ئاڵوگۆڕی نوسین لە نێوان دائیرەکانیداو بەرنامەی خوێندنی قوتابخانە لە بادینان بە زاراوەی بادینیە ، لێرەدا خاوەنی زمانێکی ستانداریش نین بۆ تەواوی هەرێمی (باشوری) کوردستان.

سودەکانی ئەم فرە هەرێمیە (کانتۆنیە) فیدرالیە

* دەبێتە هۆی دابەشبوونی دەسەلات و ڕێگر دەبێت لە چڕبوونەوەی دەسەلات و مەرکەزیەت لە دەستی لایەنێکدا.

* فیدرالیەت و فرە هەرێمیی وەك خۆی دەبێتە بەهێزکردنی دیموکراسیەت و سەقامگیریی سیستەمی سیاسی و کەمکردنەوەی گەندەڵی بەلام دیموکراسیەت و سەقامگیریی مەرجی پێشوەختیشن بۆ دروستبوونی سیستەمێکی فیدرالی لامەرکەزی تەندروست.

* سودێکی تری ئەم فرەهەرێمیە دروستبونی کێبرکێیە لە نێوان هەرێمەکان (کانتۆنەکان) و بە ڕوونی دەردەکەوێت کام لا توانیویەتی بوارە جیاوازەکانی ژیان ببوژێنێتەوەو ببێتە مۆدێلێکی باشتری حوکمرانی بۆ هەرێمەکەی (کانتۆنەکەی) خۆی.

* دەبێتە هۆی ئاسانکردنی بەشداری سیاسی هاولاتیان. هەروەها بەڕێوەبردنی هەرێمەکە لەلایەن خەڵکی ناوچەکە خۆیەوە ئەنجام بدرێ کە لە ڕووی کەلتوری و کۆمەلایەتی و سیاسیەوە نزیکە لێوەی.

* خەڵکی ناوچەکە باشتر ئاشنان بە کەلتورو سیاسیەکانی ناوچەکەی خۆیان وەك لەوەی کە ئاشنا نین بۆنمونە ناوچەی سلێمانی و هەلەبجە بەوانەی دهۆك و بادینان و هەروەها بە پێچەوانەشەوە. دیاردەیەکی خراپ بەلام لە ئەنجامی ئەقڵی دەسەلاتی سیاسی هەرێمی کوردستانەوە خولقێندراوە.

* بۆنمونە پارێزگای سلێمانی دەبێتە هەرێمێکی سەربەخۆ و دەبێتە خاوەن پەرلەمانێکی هەڵبژێردراوی خۆی و حکومەتی هەرێمی خۆی بە وەزارەتە پێویستیە هەرێمیەکانیەوە.

* لەم شێوازی سیستەمەدا دابینکردنی لامەرکەزی بۆ شارۆچکەو ناحیە و قەزاکان لەچوار چێوەی ئەو کانتۆنەدا (هەرێمەدا) بەپێی سیستەمی لامەرکەزی فیدرالی.

* *هەر هەرێمە توانای بەسەر ئیدارەکەی خۆیدا باشتر دەشکێت و کاری دانیشتوان خێراتر بەڕێوەدەچێت و کێشەو پێداویستیەکان (ئابوری ، کۆمەلایەتی ، ئیداری ، پەروەردە ، ژینگە..) باشتر دەبینرێن.*

* *هاولاتیان دەتوانن بەهۆی کورتی ڕێگاکان لەم سیستەمی فرە هەرێمیە فیدرالیەی کوردستان زووتر پەیوەندی بە سیاسەتمەدار و دامودەزگاکانەوە بکەن و لە پرۆسەی سیاسی زۆرتردا بەشداربن ، هەروەها ڕێگای فشاری جەماوەرییش کورتتر و کاریگەرتر دەبێت. دیاردەیەك دەبێتە هۆی چارەسەرکردنی زۆرێك لە گرفتەکان.*

* *ئەو تۆمەتبار کردنانەش کە هەن لە نێوان هەولێر و سلێمانیدا زۆر کەمتر دەبنەوەو ئەو کات دەردەکەوێ حیزبەکانی ناو ئەو هەرێمە تاچەند توانای دروستکردنی سیستەمێکی سیاسی و هەرێمایەتی و ئیداریی کارای هەیە بۆ چارەسەری کێشەکانی هاولاتیانی ناو هەرێمەکەی.*

* *لەم سیستەمی فرەهەرێمیە (فرە کانتۆنیە) فیدرالیە لامەرکەزیەدا مەترسی لایەنێك بۆ سەر ئەوەی ترکەمە.*

* *لەم سیستەمەدا هەمان ئەو دەزگایانەیان هەیە وەك ئەوانەی لە دەوڵەتی ئیتحاد هەن (پەرلەمان ، حکومەت ، دادوەری...تاد). هەڵبژێردەر بە پێی بڕیاری پەرلەمان هەر چوار ساڵ جارێك ، لەناو ئەو هەرێمەی تێیدا تۆمار کراوە پەرلەمانی هەرێمەکەی خۆی هەڵدەبژێرێت و هەروەها توانای ساختەکاری لە هەڵبژاردنەکانیشدا (لەوانەیە) کەمتر بنەوەو ئاسانتر چاودێری دەکرێن و خوێندنەوەی باشتری بۆ دەکرێت.*

* *حیزبە سیاسیەکانی ناو هەرێمەکان (کانتۆنەکان) دەتوانن چۆنایەتی سەرکردەبوون لە هەرێمەکانیاندا تاقیبکەنەوەو بەم هۆیەوە دەتوانن مومارەسەی سیاسەت لەسەر ئاستی "ناوەند" بەرز بکەنەوە وەك ئەو پێکهاتە سیاسیە جیاوازانەی هەرێمی کوردستان ئێستە لە بەغدا پیادەی دەکەن.* بۆ کورد لە باشوری کوردستان پیادەکردنی فەرمانڕەوایی سیاسی و مامەڵەکردن لەگەڵ سیستەمی سیاسی لەسەر ئاستی هەرێم ئەزمونێکی گرنگە بۆ مامەلەکردن لەگەل دەوڵەتی ئیتحادیدا ، یان لە دواڕۆژدا لەگەڵ ئەنجومەنی فیدرالی عێراق (ئەنجومەنی هەرێمەکان) هەروەها ڕۆژگارێك لە دەوڵەتێکی کوردیدا.

* *لەوانەیە زۆرێك لە کێشمەکێشی ناو ئەنجومەنی پارێزگاکانیش بەم ڕێگایەوە کەم بێتەوە.*

* به پێی ئەزمونی دەوڵەتە فیدرالیەکان ، هەرێمەکان یان کانتۆنەکان بۆیان هەیە به پێی سروشت و پێویستی هەرێمەکەیان هەندێك یاسا دەربکەن گونجاو لەگەڵ دانیشتوانی هەرێمەکەی خۆیدا ، بۆنمونە لەسەر ئاستی پەروەردەو خوێندنی بالا.

* ئەم مۆدێلە کێشمەکێشی بودجە و نەوت و وەزارەتی سامانە سروشتیەکان دەکرێ کەمبکاتەوەو سنوردار بکات ، لەوەدا بۆنمونە هەرێمی تازە دروستبووی سلێمانی بودجەی خۆی ڕاستەوخۆ لە ڕێگای بەغداوە بۆ دێت و ڕێگایەکیش بۆ ڕزگار بوون لەو کێشمەکێشانەی پارتی لەگەڵ بەغدا دروستی کردوون بە ناوی حکومەتی هەرێمەوە بە تایبەت پرسی نەوت. هەرێمە (کانتۆنە) نوێکە دەتوانێت مامەلە لەگەڵ سامانە سروشتیەکانی ناو هەرێمەکەی خۆی بکات بە پێی یاسا فیدرالیەکانی ناوەند. ڕزگار بونێکیش دەبێت لەو تۆمەتانەی ئێستە لە نێوان هەولێر و سلێمانیدا هەیە بەرامبەر بە پەراوێز خستنی پارێزگای سلێمانی لە لایەن ئەو دەسەلاتانەی پارتی بەکاری دەهێنێت.

* لێرەدا دەبێت سەرجەم حیزبە سیاسیەکان توانای سیاسی و جەماوەریی خۆیان لە ناو ئەو هەرێمەدا تاقی بکەنەوە بە حیزبە گەورەو بچوکەکانیشەوە و لەوانەیە کۆتایی هێنانیکیش بێت بە حیزبەکانی سێبەر.

* هەر هەرێمە مامەڵەی خۆی لەگەل ئێتنیك و کەمایەتیە کەلتوری و ئاینیەکانی ناو هەرێمەکەی خۆی دەکات لە پێدان و ڕێکخستنی مافەکانیان. ئەگەر بڕوانینە پەڕلەمانی هەرێمی کوردستان ئەو ڕاستیە دەبینین کە پارتی 11 کورسیەکەی کۆتاکانی کڕیوەو هەروەها بە تەواوی دەستی گرتوە بەسەر هەردوو پارێزگای دهۆك و هەولێرداو حیزبەکانی تریش لە بارودۆخێکی وادا نین بتوانن یان بیانەوێ ئەو هاوکێشەیەی ئێستە لە پێویستیەکی نەتەوەییدا بگۆڕن.

* هەرێمی (کانتۆنی) نوێی سلێمانی و هەڵەبجە سیستەمی سەرۆکایەتی لابەرێت و دەسەلاتەکان بەسەر پەڕلەمان و حکومەت و دادوەریدا دابەش بکات.

(بەواتا ئەم مۆدێلە بێئەوەی کاریگەریی نەگەتیف بکاتە سەر یەکێتی نیشتیمانی و هەست و هوشیاری نەتەوەیی و پاشە کشە نیە لە ئامانجە نەتەوەییەکان).

پارێزگای سلێمانی وەك نمونه

سەبارەت بە هەرێم (کانتۆن) بوونی پارێزگاکانی هەرێم پێویستە پەنا بۆ ڕێکارە مەدەنی و یاساییەکان ببرێت ئەویش وەك هەنگاوی یەکەم بە ڕێگای ئەنجومەنی پارێزگاوە بە پێی یاسا نوسراوەکانی دەستوری عێراقی. ڕێگایەك بۆ بە دەست هێنانی ئارامی و ئاشتی و دادپەروەری کۆمەلایەتی و ئاسایی کردنەوەی دۆخی پارێزگاکە بە تایبەت پارێزگای سلێمانی سوودمەند دەبێت لەم بیرۆکەیە. بەم ڕێگایەوە دەکرێ مەترسی شەڕی ناوخۆش دوور بخرێتەوەو بۆ هەر ئەگەرێکی نەخوازراو و هەڕەشەی لایەنێکی تر بۆ سەری دەکرێ پەڕلەمان و حکومەتی هەرێمی سلێمانی ، یان هەرێمە نوێکان بڕیاری خۆی بەرامبەری دەربکات وەك ئۆرگانێکی یاسایی و دەستوریی و شەرعیەتی یاسایی و جەماوەریی بدات بە خۆی بۆ هەر بەرگریکردنێك لە بەرژەوەندی هەرێمەکەی.

هەر پارێزگایەك دەتوانێت ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ. ئەم مافە لەماددەی 115ی دەستوری عێراقدا هاتوەو دەڵێت: "هەر پارێزگایەك یان زیاتر مافیان هەیە هەرێمێك پێکبێنن لەسەر داوایەك کە ڕاپرسی لەسەر بکرێت ، بە یەکێك لەم دوو ڕێگایانە پێشکەش دەکرێت:

***یەکەم:** داوایەك لەسێ یەکی ئەندامانی هەر ئەنجومەنێك لە ئەنجومەنەکانی ئەو پارێزگایانەی دەیانەوێت هەرێم پێك بهێنن.*

دووەم: داوایەك لە دەیەکی (10/1)ی دەنگدەران لەو پارێزگایانەی دەیانەوێ هەرێم پێك بهێنن. دواتر لە راپرسیەکداو بەپێی دەستور دەکرێ ئەم داوایە ببێتە واقع. پارێزگای سلێمانی و ...تاد. دەتوانن سوودمەند بن لەم یاسا نوسراوەی پەرلەمانی ئیتحاد کە کورد خۆشی دەنگی پێداوە.

ئەوە رەفتاری چەوتی حیزبە کوردیەکانە بەرامبەر بە کەرکوك بووە هۆی دروستبوونی بیرۆکەی هەرێمی سەربەخۆ لای کەرکوکیەکانیش.

باری ئابوری پارێزگای سلێمانی بۆ بوون بە هەرێم

لە راپۆرتێکی تایبەتی رێکخراوی دۆر سەبارەت بە نەوت و گازی پارێزگای سلێمانی کە لە مسای 2015 بلاوکراوەتەوە ، هاتوە: پارێزگای سلێمانی خاوەنی 70٪ ی نەوتی هەرێمەو 15٪ یەدەگی نەوتی عێراقە.. دوەم پارێزگای عێراقە دوای بەسرە لە رووی یەدەگی نەوت و گازی سروشتی و بەشێکی زۆری ئەم رێژەیە دەکەوێتە ناوچەی گەرمیان. کەواتە پارێزگای سلێمانی لە رووی ئابوریشەوە ، نەوت و بواری کشتوکاڵ و پیشەسازی محەلی و .. تاد. لە توانایدایە کێشە ئابوری و داراییەکانی خۆی چارەسەر بکات و دانیشتوانی هەرێمەکەی خۆی خۆش گوزەران بکات ، بەلام ئەگەر دادپەروەرانە مامەڵەی لەگەڵدا نەکرێت و خاوەنی سیستەمێکی سیاسی و ئابوری و کۆمەلایەتی ئەقلانی نەبێت ، ئەوا بارودۆخی ناو ئەو هەرێمە (کانتۆنە) نوێیانە سیستەمی سیاسی دیکتاتۆر و رۆتێنەر دەبن و ، زوو یان درەنگ روبەرووی کاردانەوەی توندی دانیشتوان دەبنەوە.

پارێزگای سلێمانی پەراوێز خراوە هەروەك پارێزگاکانی بەسرەو ئەنبار هەربۆیە کاردانەوەکانیش لای ئەمانە بەهێزە بۆ دروستبوونی هەرێمی سەربەخۆ.

ئەزمونی سویسرا

سویسرا کە لە چەندین نەتەوەو ئێتنیك پێکهاتوە خاوەنی 26 کانتۆنە (شەشیان نیو کانتۆنە). زۆرینەی دانیشتوانی سویسرا لە ناوچەی زمان ئەڵمانەکان دەژی کە شارو شارۆچکەکانی دابەشکراوە بەسەر 18 کانتۆندا (هەرێمدا ، خۆبەرێوەبەریدا). وەك ئەوە وایە بوترێ پارێزگاکانی باشوری کوردستان و شارۆچکەکانی وەك گەرمیان (کەلار و کفری) ، رانیەو قەلادزەو کۆیە، چەمچەماڵ و سۆران و زاخۆو ئاکرێ و شەنگال...تاد. لەناو باشوری کوردستانداو لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراقدا

کە فیدرالیزمی کردۆتە دروشمی خۆی بەسەر کۆمەڵێك کانتۆندا دابەش بکرێت و ئیدارەو خۆبەرێوەبەری لامەرکەزی و بودجەی خۆیان هەبێت بێئەوەی کاریگەریی لەسەر هەست و هوشیاری نەتەوەیی و نیشتیمانی هەبێت ، باشترین مۆدێل بۆ ئیدارەو چارەسەری کێشەکانیان کە خۆیان باشتر لێی تێدەگەن و رێگا بیرۆکراتیەکانیش کورت دەکاتەوە.

دانیشتوانی هەرێمی (کانتۆن)ی *Zürich* بریتیە لە ملیۆن و نیوێك بەلام کانتۆنی *Uri* دانیشتوانەکەی بریتیە لە *35.000* کەس و هەردوکیشیان کانتۆنی سەربەخۆن و سیستەمەکەش دەڕوات بە ڕێگاوە. ڕێژەی کەمە نەتەوەو ئاینی ریتۆرۆمانیش کە دەکاتە *0,5 %* ی دانیشتوانی سویسرا بچوکترین گروپی زمانی سویسریە (وەك تورکومان و مەسیحیەکان لە عێراق و لە کوردستان) بەلام خاوەنی ئاوتۆنۆمی کەلتوریی خۆیانن.

پەرلەمانەکانی کانتۆنەکان ژمارەی ئەندامەکانی لە نێوان *49- 180* یە بە پێی ژمارەی دانیشتوانی دیاری دەکرێت. ئەمانە ئاسایی لەلایەن گەلەوە بۆ ماوەی چوار ساڵ بەلام لە کانتۆنەکانی *Freiburg* و *Waadt* بۆ ماوەی پێنج ساڵ هەڵدەبژێردرێن.

لەم تێڕوانینەوە دەکرێ ژمارەی ئەندام پەرلەمانەکانی کانتۆنی (ئیدارەی) سلێمانی ، هەولێر و دهۆك یان هەڵەبجە دیاری بکرێت. حکومەت بەرپرسە لە جێبەجێکردنی یاساکان. ئەو یاسایانەی کە پەرلەمان و گەل بریاریان لەسەرداوە.

سیستەمی سیاسی سویسرا

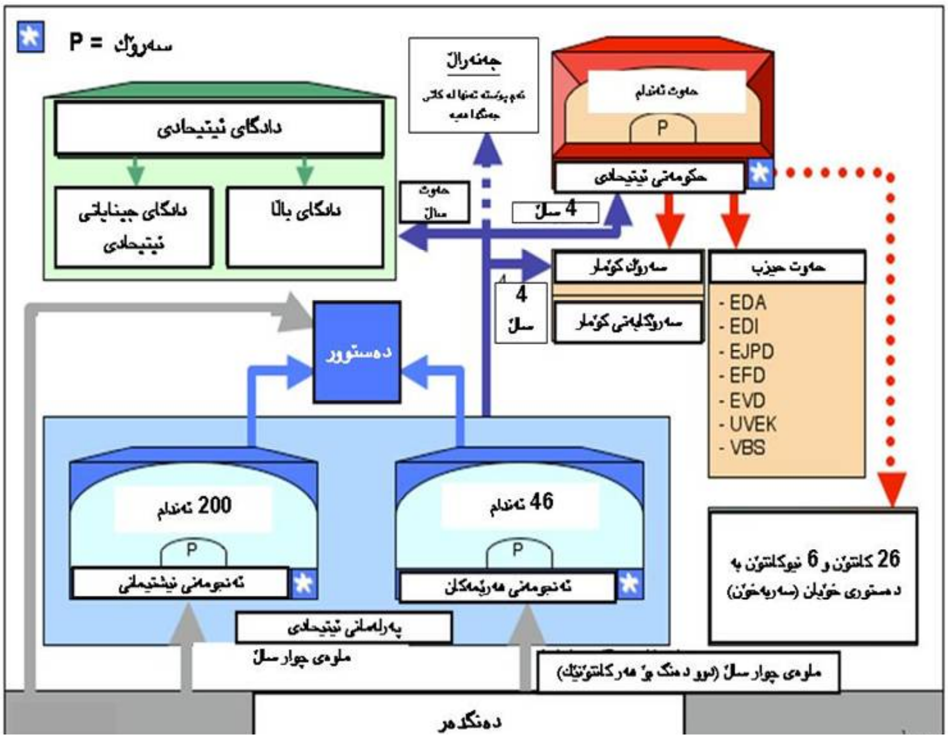

ئامادە کردنی لە لایەن نوسەرەوە

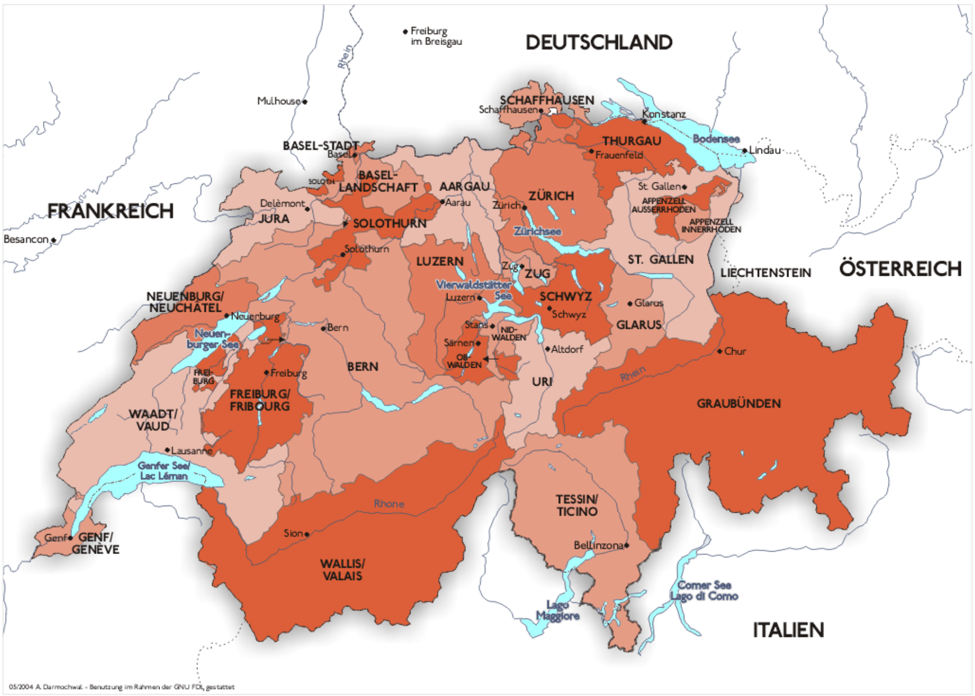

هەرێمەکانی (کانتۆنەکانی) سویسرا

(رێگری یاسایی نیە بۆ بە هەرێم بوونی پارێزگاکانی باشوری کوردستان)

لە بەشی پێنجەمی دەستوری عێراقدا لە ماددەی 116دا هاتوە: "هەرێم دەستورێك بۆخۆی دادەنێت کە دەسەلات و ئەرکەکان و شێوازەکانی کارپێکردنیان دیاری بکات بەجۆرێك ناکۆك نەبێت لەگەڵ ئەم دەستورەدا" ، بەواتا لەگەڵ دەستوری عێراقدا.

** بەلام ئەگەر هەردوو دەستوری هەرێمی کوردستان و ئەوەی دەسەلاتی فیدرالی ئیتحاد لە بەغدا بەراورد بکەین بە یەکتر سەبارەت بە دەسەلاتەکانی هەرێم لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی بۆنمونە گرێبەستە نەوتیەکان دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە هەرێمی کوردستان لە دەستورەکەیدا مافێکی تری بەخۆیداوە لەسەر ئەم ئاستە وەك لەوەی دەسەلاتی فیدرالی ئیتحادی بەغدا نەیداوە پێی. (بڕوانە ماددەی نۆی دەستوری هەرێمی کوردستان). لەوانەیە ئەوەش یەکێك بێت لە خاڵە ناکۆکەکانی نێوان بەغداو هەولێر. ئەوە دەکرێت بۆ نمونە لە هەرێمی سلێمانیدا چارەسەر بکرێت و ببێتە هۆی چارەسەری بەیکی بەرچاو لەو کێشە لەسەرانە.*

لێرەدا حکومەتی هەرێمی (کانتۆنی) سلێمانی بەلام گونجاو لەگەڵ دەستوری عێراق بۆی هەیە هەندێك لە پەیوەندیە هەرێمی و نێودەوڵەتیەکانی خۆی دروست بکات بۆنمونە لەسەر ئاستی بازرگانی و نەوتیش.

* خالێکی تری گرنگ بۆ پتەوکردنی پێگەی هەرێم و پارێزگاکانی عێراق کردنەوەی نوسینگەیە ... لە مادەی 118ی دەستوری عێراقدا هاتوە: "نوسینگە بۆ هەرێم و پارێزگاکان دەکرێتەوە لە باڵیۆزخانەو قونسولگەریەکاندا بۆ بەدواداچوونی کاروباری کەلتوری و کۆمەلایەتی و گەشەپێدان". هەرێمی (هەرێمەکانی ، کانتۆنەکانی) کوردستان دەتوانن سوود لەم یاسایە وەربگرن بۆ بەهێزکردنی پەیوەندیە دبلۆماسی و کەلتوری و ئابوریەکانی. کارێك کە دەسەلاتی سیاسی هەرێمی کوردستان ئەنجامی نەداوە. لەبری ئەوە نوێنەری حیزب و حکومەتی هەرێم هەن لە دەرەوە کە تەنیا نوینەرایەتی حیزب و بنەماڵە و سەرۆکەکانیان دەکەن. ئەمە لە کاتێکدا کە هەرێمی کوردستان خۆی لە دەستورەکەیدا ئاماژەی پێداوەو لەماددەی 10، فەقەرەی 2دا هاتوەو وەك مافێکی دەستوری و بنچینەیی هەرێمەکە ئاماژە پێدراوەو دەلێت: "هاوبەشی کردنی لە پۆست و فەرمانبەرایەتیەکانی فیدرالی بە شێوەیەکی هاوشان و رێژەیی". ئەو کاتە هەریمی سلێمانی دەتوانیت بەم کارە دەستوریە هەستیت ، بە تایبەت کە ئێستە تەواوی پەیوەندیەکانی دەرەوەی هەرێم لە دەستی (پ.د.ك) دایە. بەلام هەموو ئەوانە ئەگەر دەسەلاتی سیاسی هەرێمی ئەو کاتەی سلێمانی دەسەلاتێکی تەندروست بێت ، نەوەك دوبارە کردنەوەی هەمان مۆدیلە تەقلیدیەکەی ئێستا بێت کە هەیە.

* رێگری دەستوریی نیە بۆ کردنەوەی قونسولگەری و نوێنەرە دبلۆماسیە نێودەوڵەتیەکان لە هەرێمە نوێکاندا ، دیاردەیەك نەك هەر کاری وەرگرتنی فیزە ئاسان دەکات بۆ هاولاتیانی ئەو هەرێمە بەڵکو پەیوەندیە دبلۆماسیەکانی هەرێم (کانتۆنە) نوێکان لەسەر ئاستی نێودەوڵەتییش دروستدەکات ، ئەوە لە کاتێکدا شاری سلێمانی خاوەن فرۆکەخانەیەکی نێودەوڵەتیە دیاردەیەك کە بە گشتی بە سوودی نەتەوەیی دەگەرێتەوەو پەیوەندیەکانی دەرەوە بە تەنیا لە دەستی یەك حیزبدا نامێنێت کە ئێستە بریتیە تەنیا لە پارتی دیموکراتی کوردستان.

* ئاسایی لە دەوڵەتی فیدرالیدا ناوەند بەرپرسە لە بابەتی جەنگ و پاراستنی تەواوی دەوڵەت لە هەر هەرەشەیەکی دەرەکی ، بەلام لەبەر ئەوەی بارودۆخی ئێستەی هەرێمی کوردستان بەو جۆرەیە

خاوەن هێزی چەکداری خۆیەتی بە تایبەت کە هێزە چەکدارەکان لە کرداردا نیزامی نین بەڵکو بە پێوەری حیزبی بەرێوە براوە تەنانەت لە شەڕی دژ بە داعشیشدا ، هەربۆیە ئەو لایەنانە دەتوانن لە هەرێمە نوێکەی خۆیاندا هەروەك ئەوەی ئێستە هەیە ناوچەکەی ، هەرێمەکەی خۆیان بپارێزن.. بەلام دەکرێ لە نێوان هەرێمەکاندا ئەوەندەی غیابی ناوەند هەبێت ڕێکەوتنی هاوبەش هەبێت بۆ بواری ئاسایشی نەتەوەیی و نیشتیمانی و پاراستنی کوردستان ، لێرەدا خاڵێکی ئیجابی هەیە لە کوردستان بەوەی شەڕی تائیفی و مەزهەبی تێدا نیە بە پێچەوانەی خواروی عێراق.

*هەر پارێزگایەکیش نەیەوێ ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ ، ئەوا دەتوانێت بە پێی دەستوری عێراقی فیدرالی وەك پارێزگا بە سیستەمی لامەرکەزی بمێنێتەوە ، بەلام پارێزگاکانی ئێستەی هەرێمی کوردستان بێ دەسەلات ومەشلول کراوون.

دەستوری عێراق (ماددەی 119)

بەپێی دەستوری عێراق (ماددەی 119) هیچ ڕێگریەك نیە لە بریاری بە هەرێم بوونی پارێزگایەك بۆنمونە بەهەرێم بوونی پارێزگای سلێمانی. عێراق دەستورێکی هەیەو لەو دەستورەدا مافی فیدرالیزم بۆ پارێزگاکان چەسپێندراوە. لە دەستوری عیراقدا هاتوە : "هەر کاتێك پارێزگاکان هەست بکەن کە ماف و ئیرادەیان زەوت دەکرێت دەتوانن پەنا بۆ فیدرالی بەرن" . بەلام بە پێی برگەی 3 ماددەی 2ی ڕەشنوسی دەستوری هەرێمی کوردستان هاتوە "نابێت هەرێمێکی نوێ لەناو سنوری هەرێمی کوردستاندا دابمەزرێت" . بریارێك پێچەوانەی دەستوری عێراقە ، ئەو دەستورەی کورد خۆی دەنگی پێداوەو لە دەسەلاتەکەشی بەشداری کردوە لە دروستبونەوەی ئەم دەوڵەتە دوای ڕوخانی دەوڵەتی بەعس. ئەوە لە کاتێکدا کە دەستوری هەرێم کێشەی لەسەرەو ڕاپرسی گەلی لەسەر نەکراوە بەواتا شەرعیەتی نیە. لێرەدا پێویستە برگەی 3 ماددەی 2ی لە دەستووری هەرێمدا لابرێت. بۆنمونە ئەگەر پارێزگای سلێمانی بیەوێت ببێتە هەرێمێکی فیدرالی سەربەخۆ ئەوا بەپێی ماددەی 120ی دەستوری عێراقی بۆی هەیە دەستوری هەرێمیی خۆی هەبێت و هەروەها بە پێی ماددەی 121 ببێتە خاوەنی هەر سێ دەسەلاتەکان. بەم پێیەو بە پێی برگەی 3ی ئەو ماددەیە دەبێتە خاوەن بودجەی خۆی لەلایەن حکومەتی ئیتحادیەوە ئەوەش بە پێی ڕێژەی دانیشتوانی هەرێمەکە. سامانە سروشتیەکان هی ئەو هەرێمەیە کە تێیدایە. بەلام ئەوەندەی سامانە سروشتیەکان زۆر جیاواز بەسەر هەرێمەکاندا دابەش

بووین دەبێت ناوەند یەکسانیەك بەدەست بهێنێت بۆ ئەو هەرێمانەی تر کە ئابورییان کورت دەهێنن ، ئەوەش بەشێکە لە سروشتی دەوڵەتی فیدرالی. دروستبوونی هەرێمی زۆرتری فیدرالی لە عێراقدا فشارێك دەبێت بۆسەر دەسەلاتی ئیتحادیش بۆ دروستکردنی ئەنجومەنێکی فیدرالی / هەرێمەکان (ئەو ئەنجومەنەی کە هەرێمەکان تێیدا نوێنەرایەتی خۆیان دەکەن) و هەروەها دەبیتە هۆی دابەشبوونی دەسەلاتەکانیش و لاواز بوونی دەسەلاتی ناوەندو دوور کەوتنەوەیە لە دەسەلاتی مەرکەزی. ئەوە ئەوەندەی کورد بیەوێ لە ناو دەوڵەتی عێراقدا بمێنێتەوە.

ئەو بۆچوونەی ئەگەر پارێزگای سلێمانی ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ دەبێتە هۆی پەرتبوونی قورسایی کورد لە عێراقداو کاریگەریی لەسەر سەنگی نەتەوەیی دەبێت ، لێرەدا دەبێت بوترێت کورد بە هۆی جۆری جیاوازی پەیوەندیە دەرەکیەکانیەوەو ململانێی حیزبی ، لە بەغداش یەکگرتوو نەبووە. بوونی فرەهەرێمی لە کوردستان نابێتە رێگر بۆ قورسایی کورد لە بەغدا ئەگەر خاوەن ستراتیژیەکی نەتەوەیی و نیشتیمانی هاوبەش بێت.

(فیدرالی بۆ عێراق ، مەرکەزیەت بۆ کوردستان)

ناکۆکە بەخۆی ئەگەر دەسەلاتی سیاسی هەرێمی کوردستان خۆی بەفیدرالی ناوزەند بکات و داوای فیدرالیەت بکات بۆ عێراق بەلام لە هەرێمەکەی خۆیدا بروای بەلامەرکەزی پارێزگاکان نەبێت و ئەنجومەنی پارێزگاکان بێدەسەلات کرابن. یاسای پارێزگاکان وەك پێویستیەکی ئیداری گرنگ لەلایەن پەرلەمانەوە دادەنرێت ، بەلام بە حیزبی کردنی پەرلەمان و بە پەیڕەو نەکردنی سیستەمی لامەرکەزی لە ولاتدا رۆلی ئەنجومەنەکانیش نامێنێت.

سیستەمی لامەرکەزی ئەمڕۆکە لە جیهانی هاوچەرخدا مۆدێلێکی گونجاوی فەرمانڕەواییەو جیهان لە سیستەمی مەرکەزیی بێزار بووەو داوای حوکم و بەڕێوەبەرایەتی لۆکالی دەکات.

مەرکەزیەت نەك تەنها کۆی ئەقلی سیاسی و سیستەمی سیاسی دەوڵەتی عێراقی تەنیوە بەڵکو لە هەرێمی کوردستانیشدا هێشتا لە ژیانی حوکمرانی و سیاسی و حیزبیشدا ئەقلیەت و سیستەمی مەرکەزی و کەلتوری مەرکەزی زاڵە. *کارەکانی هاولاتیان و پارێزگاکان ئەمڕۆکە لە سایەی ئەو*

دەسەلاتەی ئێستەدا لە هەرێمی کوردستان و بەپێی ئەزمونەکان لەسەر سیستەمی لامەرکەزی نارۆن بەرێگاوەو سیستەمەکە سیمای سەنترالیزمی هەڵگرتوە. ئەوە ناکۆکە بەخۆی دەسەلاتی کوردی ئیدیعای ئەوە بکات گوایە حوکمرانی مەرکەزیی لە عێراقدا قبوڵ ناکات کەچی لە کوردستاندا خۆی مەرکەزیەت پەیڕەو دەکات.

مەرکەزیەت و دیموکراسیەت دوو شتی ناکۆکن بە یەك. هەتا ئەمڕۆکەش هەندێك لە لایەنە عێراقیەکان بە کوردیشەوە کار بۆ دەسەلاتی مەرکەزی دەکەن و دژ بە دروستبوونی هەرێمی فیدرالین. کورد لە مێژووی دەوڵەتی عێراقدا و لە ناو هەموو گەلانی تری ناو عێراق گرفتاری سیاسەتی مەرکەزیەت و بەو هۆیەوە ڕوبەرووی زیان بۆتەوە. هەربۆیە مەرکەزیەت لە بەرژەوەندی کوردا نیە. فکری مەرکەزیەت لە عێراق و لە کوردستاندا بە تەنها بۆ بەرژەوەندی نوخبەیەکی دیاری دەسەلات بووە.

سیستەمە سیاسیە لامەرکەزیەکان

1) *سیستەمی لامەرکەزی پارێزگاکان.*
1) *سیستەمی فیدرالی.*

جیاوازی لامەرکەزی پارێزگاکان لەگەل ئەوەی فیدرالیەتدا لەم خالانەدا خۆی دەبینێتەوە:

- *لە لامەرکەزی پارێزگاکاندا یەك دەولەت و پارێزگاکان هەیە کە یەك دەستوری مەرکەزیی تێدایەو یەك دەسەلات دابەشە لە نێوان مەرکەزو ناوچەو پارێزگاو یەکە ئیداریەکانی یەك دەولەتداو کاروباری ئیدارەی دەسەلات رێکدەخات و لامەرکەزی پارێزگاکان هەیە.*
- *لە کاتێکدا لە فیدرالیەتدا چەندین (هەرێم / ، کانتۆن ، ویلایەت) دەچنە ناو ئیتحادێکەوە کە هەر هەرێمێك / کانتۆنیکی ناو ئیتحادەکە دەست لە بەشێك لە سیادەی ناوخۆی خۆی و هەروەها لە سەرجەم سیادەی دەرەوە بۆ بەرژەوەندی کیانە ئیتحادیە فیدرالیەکە هەڵدەگرێت. دەوڵەتی ئیتحادی (حکومەتی فیدرالی ناوەند) بەرپرسە لە سیادەی دەرەوەو ئەرکی سیاسەتی دەرەوە ، دارایی ، دراو ، جەنگ ، سنور ، پاسپۆرت ، ئاسایشی نەتەوەیی...تاد. لە کاتێکدا هەرێمەکان بەرپرسن لە بواری پەروەردەو ئاسایشی ناوخۆ و پۆلیس و پەسەندکردنی بودجەی دارایی هەرێم و*

خۆشگوزەرانی کۆمەلایەتی...تاد.

- هەرێمەکان ، کانتۆنەکان یان ویلایەتەکان لە دەوڵەتی فیدرالی یەکەی دەستورین نەك یەکەی کارگێری هەروەك ئەوانەی پارێزگاکان لە دەوڵەتی یەکگرتودا هەیانە. هەموو هەرێمێك دەستورێکی هەرێمیی خۆی هەیە و هەروەها فیدرالیزم بە تەنیا بنچینەیەکی سیاسی نیە بەڵکو ئابوری و کۆمەلایەتی و کەلتوریشەو فیدرالیزمیش بە گشتی وەك بەشیك لە سیستەمی سیاسی پێویستی بە ڕیفۆرم کردن و هەموار کردنەوە هەیە.
- سەرجەم کاروبارەکانی دەسەلات لە ناوچەی لامەرکەزی پارێزگاکاندا لەلایەن دەستوری نیشتیمانیەوە ڕێکدەخرێت و ڕێگا بەهەر پارێزگایەگ ئەدرێ کاروبارەکانی (الحکم المحلی) ڕێکبخات کە لەسەر ڕێکەوتنامەو تێگەیشتنی نێوان مەرکەزو دانیشتوانی ئەقلیمەکەیە. لە کاتێکدا دەوڵەتە ئیتحادیە فیدرالیەکان هەر یەکێکیان دەستورە تایبەتیەکەی خۆی دەپارێزێت و بریتیە لە دەستهەڵگرتنی ئیتحاد لە هەندێ لە بەشەکانی دەسەلات بۆ هەرێمەکان و هەروەها هەرێمەکانیش بەهەمان شێوە بۆ بەرژەوەندی کیانی ئیتحادی.
- فیدرالی بۆ باشوری ، هەرێمی کوردستان گرنگترە چونکە لامەرکەزی پارێزگاکان بە پێچەوانەی فیدرالی هەرێمەکان ئاسانتر هەڵدەوەشیتەوەو مەشلول و بە حیزبی دەکرین.

مۆدێلی خۆبەڕێوەبەرایەتی هەرێمیی (کانتۆنی) ، لامەرکەزی لۆکالی و پارێزگاکان و فیدرالیەت بۆتە چارەسەرێکی پێویست بۆ تەواوی دەوڵەتەکانی ناوچەکەش ، تەنانەت بۆ هەر گەلێك تەنانەت ببێتە خاوەنی دەوڵەتی نەتەوەیی خۆی ، سیستەمی لامەرکەزی گرنگە بۆی.

dr.salarbasira@hotmail.com
facebook: Drsalar basira